

International Sanctions and Iran's Free Trade Zones Case Study: Kish Free Trade Zone

Shahroz Shariati^{1*} & Seyedeh Masoumeh Hosseini²

1. Associate Professor, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

2. PhD student in Political Science, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Received: 2025-07-22

Accepted: 2025-10-29

Extended Abstract

Introduction

Free trade zones (FTZs) are designated areas within a country's territory in which trade and investment activities are liberalized to facilitate integration into global markets. Designed primarily with an export-oriented focus, these zones offer regulatory and fiscal incentives, including exemptions from customs duties and commercial tariffs, tax relief for producers, simplified foreign exchange procedures, and the removal of restrictions on foreign entry and labor mobility. By attracting foreign direct investment (FDI) and facilitating the transfer of modern technologies, FTZs are expected to function as catalysts for domestic economic development and as policy instruments that link national economies to international trade networks.

In parallel, economic diplomacy represents the intersection of foreign policy and economic strategy. It encompasses the negotiation, coordination, and implementation of international economic activities by both state and non-state actors in pursuit of national interests. In contemporary international relations, economic diplomacy operates not only as a tool for promoting exports and investment but also as a mechanism for enhancing economic resilience under external constraints. The dynamic interaction between a state's economic capacity and its foreign policy effectiveness highlights a reciprocal relationship:

* Corresponding author, Email: shariati@modares.ac.ir,

1 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5254-4849>

2 ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3048-712X>

Copyright© 2025. TMU Press. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License which permits Share (copy and redistribute the material in any medium or format) and Adapt (remix, transform, and build upon the material) under the Attribution-NonCommercial terms.

strong economic performance enhances diplomatic leverage, while an effective foreign policy framework facilitates economic objectives through cooperation and negotiation.

Within this conceptual framework, Iran has increasingly emphasized free trade zones as key instruments for achieving outward-oriented growth and mitigating the impacts of external sanctions. Over recent decades, the establishment of such zones—most notably the Kish Free Trade Zone (KFTZ)—has constituted a central pillar of Iran’s strategy to engage with global markets despite persistent geopolitical isolation. Nevertheless, despite these ambitions, the practical performance of the KFTZ has remained limited. Although it was envisioned as both a domestic engine of production and an external platform for economic diplomacy, its constrained ability to attract sustainable investment, develop sanction-resistant trade mechanisms, and strengthen regional economic linkages points to significant structural and policy deficiencies. Accordingly, this study seeks to analyze and critically assess the role of the Kish Free Trade Zone in advancing Iran’s economic diplomacy, particularly under the enduring conditions of international sanctions.

Methodology

The present study adopts a qualitative, critically oriented research design conducted at both theoretical and empirical levels. At the theoretical level, the analysis is grounded in the neo-mercantilist framework, through which key concepts related to free trade zones, economic diplomacy, and international sanctions are examined. At the empirical level, with a specific focus on Kish Island, the study employs content analysis of official documents, regulatory frameworks, and development programs, supplemented by the systematic monitoring of policy trends and the use of supporting empirical data.

These data comprise a limited number of semi-structured interviews with experts and local informants—either conducted directly by the authors or derived from publicly available media interviews with officials of the Kish Free Trade Zone—as well as thematic analysis of existing analytical and policy reports. This multi-source dataset is utilized to assess the role of the Kish Free Trade Zone in mitigating the impacts of sanctions and to explain its limited effectiveness as an export-oriented hub. The data were interpreted using thematic analysis, with particular emphasis on identifying discrepancies between officially articulated objectives and observed performance outcomes. Accordingly, the collected materials were analyzed across three analytical levels: policy theme analysis, documentary analysis, and field-level data.

Findings

Drawing on a neomercantilist theoretical framework, the findings of this study reveal a multidimensional pattern of weakness in achieving the functional goals of the Kish Free Trade Zone (KFTZ) as a strategic tool for Iran’s economic diplomacy. Despite its

geopolitical advantages, special legal status, and over three decades of institutional experience, the KFTZ has not achieved all of its intended strategic mission.

First, there is a lack of clear institutional consensus on Kish's strategic mission in Iran's foreign economic policy. As a result, the zone has remained on the margins of national decision-making processes and has not played a prominent role in joint economic commissions, regional trade agreements, or government trade initiatives.

Second, the dominance of import-oriented discourse in the local economic structure has transformed Kish from a potential platform for export promotion into a hub for import and consumer-oriented retail activities. This orientation has diverted investment away from manufacturing and export-oriented sectors and has undermined the development of essential infrastructure for logistics, international payment systems, and transnational trade connectivity.

Third, the findings point to a lack of a coherent regional economic diplomacy strategy. Despite its favorable geographical location adjacent to Persian Gulf markets, Kish has failed to contribute to sustainable regional engagement, integrate into regional value chains, or transform its geopolitical potential into tangible geoeconomic opportunities.

Fourth, the study highlights patterns of managerial dependency and external interference, as evidenced by internal reports and interview data. The Kish Free Trade Zone Organization (KFTZ) operates under financial constraints and lacks sufficient institutional independence to design and implement long-term, export-oriented, and outward-looking development programs. Its reliance on land sales, passenger arrivals, and consumer-based revenues suggests a structural disconnect between stated strategic goals and operational practices.

Overall, although Iran's policy frameworks consistently emphasize endogenous and exogenous growth through free trade zones, the Kish Free Trade Zone has not been entirely successful as an effective strategic mechanism for circumventing international sanctions or advancing Iran's economic diplomacy goals. Despite its nominal role as a conduit for maintaining external economic ties in a climate of global isolation, the Kish Free Trade Zone (KFTZ) has largely had little success in creating alternative trade channels, attracting sanctions-resistant foreign investment, or creating regional partnerships capable of mitigating the economic consequences of international restrictions.

Conclusion

From a neomercantilist perspective, the establishment of free trade zones is seen as a gateway to global trade, facilitating wealth creation, increasing economic security, reducing dependence on foreign actors, and strengthening a nation's position in the global economic order. Under sanctions, such zones are expected to form the core of a nation's strategic economic defense, enabling diversification, technology acquisition, foreign

investment, and integration into regional and global markets. However, empirical evidence from Kish shows a clear gap between theoretical promise and practical performance. Despite its geopolitical advantages, legal privileges, and decades of institutional presence, the Kish Free Trade Zone (KFTZ) remains structurally limited, inward-looking, and dominated by an import-oriented economic logic. Rather than serving as a mechanism to circumvent international sanctions and maintain Iran's external economic relations, the zone has become a consumption-oriented area that contributes little to export growth, technology transfer, or regional connectivity. Thus, the Kish Free Trade Zone (KFTZ) has been less successful in fulfilling its dual role as an engine of export-led development and a tool for economic diplomacy under the pressures of global isolation. Persistent fragmented governance, limited managerial autonomy, and weak institutional coordination have restricted its capacity to act as a strategic interface between Iran's national economy and international markets. Even the numerous MoUs signed with foreign partners have not yielded tangible results, largely due to weak policy follow-up, inadequate regulatory frameworks, and the absence of a coherent diplomatic-economic strategy. As a result, the zone has not fully mitigated the adverse effects of sanctions or significantly enhanced Iran's broader diplomatic or economic resilience. Collectively, these weaknesses highlight the urgent need to redefine the strategic role of free trade zones in Iran's foreign economic policy, establish a unified, export-oriented governance framework, and build the operational infrastructure necessary to transform these zones into credible participants in global trade—especially amid continued international sanctions and the potential reactivation of former UN Security Council resolutions.

Keywords: Iran, Free Trade Zones, Kish Island, Economic Diplomacy, Foreign Investment, Sanctions, Neo-mercantilism

ارزیابی عملکرد مناطق آزاد ایران در شرایط تحریم‌های بین‌المللی مورد: منطقه آزاد تجاری کیش

شهرزاد شریعتی^{۱*}، سیده معصومه حسینی^۲

۱. دانشیار علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری علوم سیاسی، گروه علوم سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۰۷

دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۳۱

چکیده

تأسیس نهادهای مالی بین‌المللی، ایجاد مناطق آزاد فرامرزی و بین‌مرزی با کشورهای هدف، جذب هدفمند سرمایه‌گذاران خارجی به منظور پایداری روابط بین‌المللی، اتصال تدریجی اقتصاد ملی با اقتصاد جهانی و تشکیل زنجیره‌های تأمین منطقه‌ای با کشورهای هدف از مهم‌ترین اهداف تأسیس مناطق آزاد تجاری در ایران است. در همین راستا، توسعه این مناطق و ارتقای همکاری‌های آن‌ها با همسایگان از مهم‌ترین ابعاد و اهداف دیپلماسی اقتصادی ایران بوده است. حدود ۲۰ کشور به عنوان کشورهای هدف و همسایه برای ۷ منطقه آزاد فعال کشور در اسناد راهبردی توسعه تعریف شده‌اند. هدف اصلی پژوهش حاضر، آسیب‌شناسی نقش مناطق آزاد تجاری در سیاستگذاری دیپلماسی اقتصادی ایران با تمرکز بر منطقه آزاد کیش و در شرایط تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران است. سوال اصلی این است که منطقه آزاد تجاری کیش چگونه در توسعه دیپلماسی اقتصادی ایران در شرایط تحریم‌های بین‌المللی ایفای نقش داشته است؟ در پاسخ به پرسش مذکور و با استفاده از نظریه نئومرکانتالیسم این فرضیه آزمون شد که منطقه آزاد تجاری کیش برخلاف فلسفه تأسیس آن، در دوره ۱۳۹۱-۱۴۰۳ که تحریم‌های بین‌المللی تشدید شد، شاخص‌های مورد انتظار رشد محور اقتصادی را مطابق اهداف کلان اعلامی، برآورده نکرد. پژوهش از نوع کاربردی است. روش پژوهش، کیفی و مبتنی بر رویکردی انتقادی است و برای آزمون فرضیه از داده‌های مستند و تحلیل مضمون گزارش‌های خبری به همراه مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با متخصصان و مدیران محلی استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که ظرفیت‌های منطقه آزاد کیش در پیشبرد دیپلماسی اقتصادی کشور کمک موثری نکرده و در ایفای نقش‌های اولیه و بازنگری و اجرای اهداف قابل دسترس در شرایط تحریم موفق نبوده است.

واژه‌های کلیدی: ایران، مناطق آزاد، کیش، دیپلماسی اقتصادی، سرمایه‌گذاری خارجی

۱. مقدمه

مناطق آزاد تجاری، محدوده معین از قلمرو یک کشور محسوب می‌شوند که دارای جهت‌گیری‌های صادراتی هستند و ورود و خروج کالا و سرمایه و جابه‌جایی نیروی کار متخصص در آن‌ها به سهولت صورت می‌گیرد. مناطق آزاد با بهره‌گیری از تسهیلات و مشوق‌هایی مانند حذف تعرفه‌های گمرکی و سود بازرگانی، حذف تشریفات زائد ارزی، حذف مالیات برای تولیدکنندگان، رفع محدودیت‌های صادراتی و ایجاد تسهیلات در ورود و خروج اتباع خارجی، جذب سرمایه‌گذاری خارجی و جذب فناوری‌های جدید به توسعه سرزمین اصلی کمک می‌کنند.

در همین حال دیپلماسی اقتصادی امروزه اجرایی کردن دیپلماسی در عرصه اقتصاد و به کارگیری توانایی‌های بالقوه و بالفعل برای تحقق اهداف اقتصادی کشور است. یکی از ابعاد مهم در این چارچوب، توسعه صادرات و بازاریابی در کشورهای هدف است که در صورت برنامه‌ریزی دقیق و صحیح نقش بسیار مهمی در رونق تولید خواهد داشت. رابطه اقتصاد و سیاست خارجی در جهان امروز رابطه دو سویه است یعنی هر چه اقتصاد کشورها قوی‌تر باشد، ابزارهای بیشتری برای پیگیری اهداف سیاست خارجی در اختیار آن‌ها قرار می‌دهد. سیاست خارجی نوین و کارآمد، امکان رسیدن کشورها به اهداف اقتصادی را به وضوح تسهیل می‌کند. تأسیس و راه‌اندازی مناطق آزاد تجاری - صنعتی یکی از سیاست‌های اقتصادی ایران، و در چند دهه اخیر، مورد توجه سیاست‌گذاران و تصمیم‌گیران کلان کشور بوده است. این مناطق می‌توانند در ورود ایران به اقتصاد جهانی تاثیرگذار باشند و منجر به تسهیل و هم‌سویی روابط سیاسی با سایر کشورها شوند. با وجود این، باید توجه داشت که هر چه اهداف به خوبی انتخاب شوند، مسیر به درستی طراحی شود و راهبردها و سیاست‌ها به نحوه مطلوب اتخاذ شود، چنانچه عملکرد مطلوبی مشاهده نشود و دستاورد قابل قبولی حاصل نگردد، پیمودن گام‌های بعدی با همان اهداف و در همان مسیر، نه تنها نمی‌تواند با چشم‌انداز چندان روشنی همراه باشد بلکه ممکن است بر معضلات پیشین نیز بیافزاید و این امر حاصلی جز هدررفت منابع، زائل شدن اعتماد ملی نسبت به سیاست‌های عمومی و ایجاد چرخه‌های باطل عقب‌افتادگی ندارد. لذا هدف اصلی این نوشتار، تبیین و آسیب‌شناسی نقش منطقه آزاد تجاری کیش در دیپلماسی اقتصادی ایران است. این پژوهش کوشیده است تا به این پرسش مهم ملی پاسخ دهد که منطقه آزاد تجاری کیش چگونه در پیشبرد توسعه دیپلماسی اقتصادی ایران به ویژه در شرایط دشوار تحریم ایفای نقش داشته است؟

۲. پیشینه پژوهش

اگرچه با عنوان پژوهش حاضر، اثری تاکنون منتشر نشده اما در ارتباط با مبادی و مصادیق این حوزه مطالعاتی، آثار درخور توجهی منتشر شده است که از حیث محتوایی می‌توان آن‌ها را به دو گروه اصلی تقسیم کرد:

الف. آثاری که به بررسی عملکرد و تحلیل ابعاد سیاسی و اقتصادی مناطق آزاد اختصاص دارد:

موبرگ^۱ (۲۰۱۵) از منظر اقتصاد سیاسی نشان می‌دهد که مناطق آزاد موجب بهبود شاخص‌های اقتصادی جامعه و تقویت فرآیند پیشرفت اقتصادی در یک کشور می‌شوند؛ آریتنانگ^۲ (۲۰۰۹) به شناسایی عوامل موثر بر عملکرد اقتصادی مناطق آزاد و نتایج ناشی از آن برای جامعه پرداخته است و مطالعات تطبیقی او نشان داده است که عملکرد اقتصادی مناطق آزاد تجاری بر ثبات سیاسی دولت ملی و محلی و قابلیت‌های زیرساختی آن‌ها بستگی دارد. صمدی (۲۰۱۹) بر اتخاذ راهکارهای موثر جذب سرمایه‌گذاری خارجی برای ایران در مناطق آزاد تاکید دارد و حسن‌پور (۲۰۱۹) تأمین پشتوانه حقوقی مناسب برای فعال‌سازی و عملکرد گسترده مناطق آزاد را یک ضرورت اجرایی در ایران معرفی کرده است.

ب. آثاری که به بررسی تجربه ایران اختصاص دارند:

در این ارتباط، منابع متعددی منتشر شده که با توجه به رویکرد نویسندگان می‌توان آن‌ها را در سه دسته تقسیم‌بندی کرد: نخست، آثاری که به تبیین و نقد عملکرد اقتصادی مناطق آزاد در ایران اختصاص دارند که بهمنی (۲۰۱۳)، محمدی (۲۰۱۹) و الماسی (۲۰۱۲) از این دسته هستند؛ دوم، آثاری که به ارزیابی تأثیر مناطق آزاد بر تجارت خارجی ایران پرداخته‌اند که احمدزاده و لطفی (۲۰۱۷) و پناهی (۲۰۱۵) را شامل می‌شود؛ و سرانجام پژوهش‌هایی که به آثار تحریم‌های اقتصادی بر تجارت خارجی ایران پرداخته‌اند که در این خصوص می‌توان به براتی و ترابی (۲۰۲۱)، صادقی و همکاران (۲۰۲۰)، دریایی و همکاران (۲۰۰۸)، یلفانی و همکاران (۲۰۱۶) و پورعبادالهیان کویچ و همکاران (۲۰۱۹) اشاره کرد.

نوآوری این پژوهش در تمرکز بر یکی از مناطق آزاد در حوزه ارزیابی عملکردی مدیریت تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران است. به بیان دیگر، این مقاله کوشیده است تا با ارزیابی برخی از مهمترین شاخص‌های کلیدی عملکرد، نقش منطقه آزاد کیش را در دیپلماسی اقتصادی و به صورت مشخص، تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران ارزیابی کند.

۳. روش پژوهش

پژوهش از نوع کاربردی است. روش پژوهش، کیفی و مبتنی بر رویکردی انتقادی است که در دو سطح نظری و انضمامی انجام شده است. در سطح نظری، با تکیه بر چارچوب نظریه تئوریکانتالیسم، مفاهیم کلیدی مرتبط با مناطق آزاد، دیپلماسی اقتصادی و تحریم تحلیل شده‌اند. در سطح انضمامی، با تمرکز بر جزیره کیش، تحلیل محتوای اسناد رسمی، مقررات، و برنامه‌های پیشرفت همراه با پایش روندهای سیاستی و داده‌های پشتیبان از جمله مصاحبه با تعدادی محدود از متخصصان و افراد محلی (بر مبنای دسترسی نویسندگان و یا تحلیل محتوای مصاحبه‌های خبری مقامات

1. Lotta Moberg

2. Adiwan Fahlan Aritenang

رسمی جزیره کیش) و تحلیل مضامین گزارش‌های موجود، برای ارزیابی نقش منطقه آزاد تجاری کیش در کاهش اثر تحریم‌ها و ناکامی آن در ایفای نقش صادراتی اقدام شده است. داده‌ها با روش تحلیل مضمون تفسیر شده‌اند. داده‌های گردآوری شده در سه سطح تحلیل مضمون سیاستی، تحلیل اسنادی و تحلیل داده‌های میدانی انجام شده است.

۴. چارچوب نظری

۴-۱. نئومرکانتالیسم

نظریه نئومرکانتالیسم^۳، بر توسعه اقتصادی و افزایش ثروت ملی تاکید دارد. نظریه‌پردازان این مکتب بر این باور هستند که فعالیت‌های اقتصادی دولت‌ها باید تابع هدف اولیه ساخت دولتی قوی باشد؛ از این منظر، اقتصاد، ابزاری برای اعمال سیاست‌ها و خط‌مشی‌ها محسوب می‌شود و پایه‌ای برای قدرت سیاسی به شمار می‌آید. نظریه مرکانتالیسم همانند نظریات رئالیسم، عرصه بین‌المللی را حوزه تعارض بین منافع مختلف می‌داند که بازی با حاصل جمع جبری صفر در آن جریان دارد و در این وضعیت، هر دولتی در مورد دستاورد نسبی اقتصادی سایرین نگران است (Ziegler 19: 2014, Menon &). به ویژه آن که رفاه و سرمایه مادی پایه‌ای برای قدرت سیاسی نظامی است که می‌تواند در برابر دیگران مورد استفاده قرار گیرد (Ghasemi, 2012: 38). بدین ترتیب، در ذیل این نظریه می‌توان استدلال کرد که مدیریت اقتصادی بخشی از تلاش دولت‌ها برای تعقیب منافع ملی به صورت ثروت، قدرت و اعتبار است که باید در راستای اهداف ملی محقق شود. نئومرکانتالیسم، به عنوان یکی از مکاتب اقتصادی معطوف به قدرت، دولت‌ها را به مداخله فعال در کنترل منابع خارجی، تنظیم جریان‌های مالی بین‌المللی و کاهش آسیب‌پذیری در برابر قواعد اقتصاد جهانی ترغیب می‌کند (Gerriey & Padoan, 1986: 84). در چارچوب این رویکرد، توسعه و شکوفایی اقتصاد داخلی نه به واسطه مکانیسم‌های صرفاً بازارمحور، بلکه از طریق حمایت هدفمند دولت از صادرات، تخصیص یارانه‌ها، و پشتیبانی مالی از بنگاه‌های داخلی با هدف گسترش سرمایه‌گذاری خارجی و افزایش درآمدهای ملی قابل تحقق دانسته می‌شود. در این نظریه، تاکید ویژه‌ای بر بهره‌گیری از مزیت نسبی در تجارت خارجی وجود دارد، به گونه‌ای که سرمایه‌گذاری در صنایع کلیدی و سودآور نه تنها بازده اقتصادی بالاتری دارد، بلکه ابزاری برای کاهش عدم‌موازنه قدرت با رقبای ژئوپلیتیکی نیز تلقی می‌شود (Powell, 1991: 156). از این منظر، مداخلات انحصاری دولت در اقتصاد به منزله ابزاری برای تثبیت هژمونی اقتصادی و حذف موانع هم‌گرایی تجاری در نظام بین‌الملل در نظر گرفته می‌شود. غلبه منطق حاصل جمع صفر بر تعاملات اقتصادی جهانی موجب می‌شود تا دولت‌ها برای دستیابی به منابع کمیاب و بازارهای نوظهور، از ظرفیت‌های جایگزین نظیر جمعیت، موقعیت ژئواستراتژیک و شبکه‌های حمل‌ونقل بهره‌برداری

۳. Neo Mercantilism

کنند (Rodrik, 2010: 15). مطابق دیدگاه نئومرکانتالیستی، رقابت قدرت‌ها در عرصه اقتصاد بین‌الملل ماهیتی ناپایدار دارد؛ زیرا هر کنشگر در پی دستیابی به برتری ساختاری بر دیگری است. در نتیجه، موفقیت اقتصادی تنها در گرو ایجاد مزیت‌های رقابتی پایدار و چشمگیر خواهد بود؛ چراکه هرگونه ناکامی می‌تواند زمینه‌ساز سلطه اقتصادی و اعمال هژمونی از سوی دیگر قدرت‌ها شود (Gilpin, 1987: 34). در حالی که نئومرکانتالیسم به اهمیت ظرفیت تولیدی در منطق بازار آزاد وقوف دارد، اما برخلاف لیبرالیسم اقتصادی، رابطه میان دولت و بازار را واجد الزامات سیاسی-راهبردی می‌داند. بر این اساس، کنترل دولت بر فعالیت شرکت‌ها و منابع اقتصادی - چه در سطح داخلی و چه در حوزه بین‌المللی - به‌منزله راهبردی کلیدی برای تضمین منافع ملی، ارتقای قدرت ساختاری و کاهش آسیب‌پذیری در برابر تکانه‌های اقتصاد جهانی تلقی می‌شود (Ziegler & Menon, 2014: 20)؛ بر این اساس، دولت‌ها برای تامین منافع ملی خود باید تجارت کشور را از انحصار معدودی از تاجران عمده بیرون آورند و گسترش تولیدات داخلی و اشتغال‌زا را در دستور کار خود قرار داده و واردات کالا را هدفمندانه با این راهبرد تطبیق دهند (Maserat, 2016) و در عین حال، با بهره‌گیری از فرصت‌های حاصل از این راهبرد ملی، شبکه‌های تجاری کشور را افزایش دهد تا بتواند وابستگی متقابل را میان متحدان و حتی با شرکت‌ها و دولت‌های کشورهای رقیب ایجاد کنند.

۵. یافته‌های پژوهش

۵-۱. جایگاه و اهداف تاسیس مناطق آزاد در دیپلماسی اقتصادی ایران

مطابق گزارش معاونت پژوهش‌های اقتصادی منطقه آزاد کیش، موضوع ضرورت تأسیس مناطق آزاد در ایران برای نخستین بار در سال‌های ابتدایی دهه ۱۳۳۰ شمسی مطرح شد؛ دورانی که کمبود تسهیلات بندری، نبود زیرساخت‌های لازم برای نگهداری کالاهای وارداتی، و محدودیت‌های لجستیکی در بنادر جنوب کشور (نظیر بوشهر، خرمشهر و بندرعباس) موجب شد تا ضرورت ایجاد مناطقی با کارکرد آزاد تجاری - صنعتی در این بنادر برجسته شود. با وجود انجام مطالعات اولیه، حاصل این تلاش‌ها در آن دوره تنها به تأسیس انبار کالای وارداتی در خرمشهر بود؛ با این حال، در دهه ۱۳۴۰ شمسی نگاه نظام برنامه‌ریزی کشور به تدریج معطوف به سیاست‌گذاری برای تأسیس مناطق آزاد شد و در نهایت، زمینه برای ایجاد نخستین مراکز گردشگری در جزایر کیش و مینو فراهم آمد (Deputy for Economic Studies, 2021). پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در سال ۱۳۵۸، شورای انقلاب با تصویب یک ماده واحده، منطقه کیش را از پرداخت حقوق گمرکی، عوارض واردات، حق انحصار و ثبت سفارش کالاهای وارده معاف کرد؛ اقدامی که می‌توان آن را نخستین گام قانونی در مسیر شکل‌گیری رژیم حقوقی خاص برای مناطق آزاد پس از انقلاب دانست (Mohammadi-Rad, 2008). در چارچوب برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸-۱۳۷۲)، توسعه صادرات غیرنفتی به‌عنوان یکی از اهداف راهبردی اقتصاد ملی در دستور کار، و در این راستا،

ایجاد مناطق آزاد به مثابه ابزاری مؤثر برای ارتقای توان صادراتی کشور مورد توجه قرار گرفت. به موجب تبصره ۱۹ قانون برنامه اول توسعه، دولت مجاز شد در حداکثر سه نقطه مرزی کشور، مناطق آزاد تجاری - صنعتی تأسیس کند. همچنین، تبصره ۲۰ این قانون، گمرک جمهوری اسلامی ایران و سازمان بنادر و کشتیرانی را موظف کرد تا در مدت حداکثر شش ماه از تاریخ تصویب قانون، مناطق ویژه‌ای در مبادی ورودی یا گمرکات داخلی برای نگهداری امانی مواد اولیه، قطعات و ابزارهای تولیدی که بدون انتقال ارز وارد می‌شوند، ایجاد کنند. تأسیس دبیرخانه شورای عالی مناطق آزاد در تابستان ۱۳۷۱، بستر ساز تدوین و تصویب قانون «چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری - صنعتی» در شهریور ۱۳۷۲ شد. این قانون با هدف تسریع در ایجاد زیرساخت‌ها، عمران و توسعه اقتصادی، جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، افزایش درآمد عمومی، ایجاد اشتغال مولد، تنظیم بازار کالا و کار، و حضور فعال در اقتصاد جهانی و منطقه‌ای به تصویب رسید. بر مبنای این قانون، دولت مجاز شد تا سه منطقه مصوب را به عنوان مناطق آزاد تجاری - صنعتی بر پایه ضوابط قانونی اداره کند. در جدول زیر، مشخصات مناطق آزاد تجاری - صنعتی ایران بر اساس شاخص‌هایی چون مساحت، سال تصویب، موقعیت جغرافیایی و وضعیت اجرایی درج شده است.

جدول ۱: اسامی مناطق آزاد تجاری-صنعتی ایران

ردیف	منطقه آزاد	مساحت (هکتار)	سال تصویب	استان
۱	کیش	۹۱۵۰	۱۳۶۹	هرمزگان
۲	قشم	۳۰۰۰۰	۱۳۶۹	هرمزگان
۳	چابهار	۸۱۷۸۱	۱۳۶۹	سیستان و بلوچستان
۴	انزلی	۸۶۰۹	۱۳۸۲	گیلان
۵	اروند	۳۷۴۰۰	۱۳۸۲	خوزستان
۶	ارس	۷۱۸۴۸	۱۳۸۲	آذربایجان شرقی
۷	ماکو	۵۰۰۰۰	۱۳۸۹	آذربایجان غربی
۸	فرودگاه امام (ره)	۱۵۰۰	۱۳۸۹	تهران
۹	مکران	نامشخص	۱۳۹۵	سیستان و بلوچستان و هرمزگان

Source: Ecomotive. n.d.

لازم به توضیح است که در سال ۱۴۰۰ و با موافقت اعضای مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۷ منطقه آزاد جدید به شمار مناطق پیشین افزوده شد و بدین ترتیب منطقه آزاد اردبیل (استان اردبیل)، بوشهر (استان بوشهر)، اینچه‌برون (استان گلستان)، مهران (استان ایلام)، سیستان (استان سیستان و بلوچستان)، قصرشیرین (استان کرمانشاه)، بانه و مریوان (استان کردستان) به جمع مناطق آزاد کشور افزوده شدند (Resolutions of the Islamic Consultative

اسلامی ایران نشان می‌دهد: (Assembly, Approved on 26 May 2021)؛ جدول شماره ۲، جایگاه مناطق آزاد را در قوانین بالادستی جمهوری

جدول ۲: جایگاه مناطق آزاد در قوانین بالادستی جمهوری اسلامی ایران

ردیف	متن قانون
۱	سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی ماده واحده در راستای تحقق بند ۱۱ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، توسعه مناطق آزاد تجاری-صنعتی و ویژه اقتصادی مبتنی بر چهار هدف سیاست‌گذاری شده است؛ از جمله انتقال فناوری‌های پیشرفته، گسترش و تسهیل تولید، صادرات کالا و خدمات و تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج (General Policies of the Resistance Economy, 18 February 2014).
۲	قانون چگونگی اداره مناطق آزاد تجاری-صنعتی و مناطق ویژه اقتصادی ماده ۱: به منظور تسریع در انجام امور زیربنایی، عمران و آبادانی، رشد و توسعه اقتصادی، سرمایه-گذاری و افزایش درآمد عمومی، ایجاد اشتغال سالم و مولد، تنظیم بازار کار و کالا، حضور فعال در بازارهای جهانی و منطقه‌ای، تولید و صادرات کالاهای صنعتی و تبدیلی و ارائه خدمات عمومی، به دولت اجازه داده می‌شود، مناطق ذیل را به عنوان مناطق آزاد تجاری و صنعتی بر اساس موازین قانونی و این قانون اداره نماید. تبصره ۱: مناطق آزاد از تسهیلات و امتیازات موضوع این قانون برخوردار خواهند بود. ماده ۲: درآمد سازمان‌های مناطق آزاد صرفاً بایستی در چارچوب بودجه سالیانه که به تصویب هیئت وزیران می‌رسد، هزینه گردد. کمک‌های سازمان جهت عمران و آبادانی سایر نواحی (با اولویت نواحی همجوار) صرفاً با تصویب هیئت دولت امکان پذیر بوده و هر گونه کمک دیگری تصرف غیر قانونی در اموال عمومی محسوب خواهد شد (Law on the Administration of Free Trade-Industrial Zones of the Islamic Republic of Iran, 29 August 1993).

جدول ۳: قانون برنامه‌های اول تا هفتم توسعه جمهوری اسلامی ایران

ردیف	قوانین
۱	قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی براساس تبصره ۱۹ قانون برنامه اول توسعه، به دولت اجازه داده شد تا حداکثر در سه نقطه از نقاط مرزی کشور مناطق آزاد تجاری-صنعتی تأسیس کند. و بر اساس تبصره ۲۰، به منظور پشتیبانی از تولید، گمرک ایران و سازمان بنادر و کشتیرانی موظف هستند تا حداکثر ظرف شش ماه از تاریخ تصویب این قانون، مناطق ویژه حراست شده‌ای را در مبادی ورودی و یا گمرکات داخلی برای نگهداری به صورت امانی مواد اولیه و قطعات و ابزار و مواد تولیدی که بدون انتقال ارز وارد می‌شود، تأسیس کنند. ورود کالا از مناطق مذکور برای مصرف داخلی، تابع مقررات صادرات و واردات خواهد بود. صاحبان کالا می‌توانند بدون هیچ گونه تشریفات کالای وارداتی خود را از مبادی مذکور، از کشور خارج نمایند. آیین‌نامه اجرایی این تبصره به تصویب هیأت وزیران خواهد رسید.

ردیف	قوانین
۲	قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
۳	قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
۴	قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
۵	قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
۶	قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی
۷	قانون برنامه هفتم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

ردیف	قوانین
	ماده ۶۰: تأکید بر توسعه اقتصاد دریا محور؛ ماده ۱۰۱ بند خ: کمک به ارتقای جایگاه جمهوری اسلامی ایران در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی با تأکید بر استفاده از ظرفیت سازمان‌های شانگهای، بریکس، اکو و اتحادیه اقتصادی اوراسیا از طریق تقویت ابعاد مختلف گذر (ترانزیت) (انرژی، کالا، مسافر و گردشگری)، توسعه سواحل مکران با اولویت تکمیل بندر چابهار، تکمیل و متصل کردن کلیه بندر گذری (ترانزیتی) سواحل شمالی و جنوبی کشور با تأکید بر منطقه آزاد اروند و منطقه ویژه اقتصادی امیر آباد و.... ماده ۱۱۹: تأکید بر ارتقای نحوه اداره و مدیریت مناطق آزاد تجاری- صنعتی و ویژه اقتصادی.

۵-۲. موقعیت جغرافیایی، اهداف و مأموریت تأسیس منطقه آزاد کیش

جزیره کیش از منظر تقسیمات کشوری، یکی از بخش‌های تابع شهرستان بندر لنگه در استان هرمزگان است. این جزیره با مساحتی در حدود ۹۱ کیلومتر مربع (معادل ۹۱۵۰ هکتار)، پس از جزیره قشم، دومین جزیره بزرگ در میان جزایر ایرانی خلیج فارس محسوب می‌شود. کیش در فاصله حدود ۱۸ کیلومتر از سواحل جنوبی ایران قرار دارد و فاصله آن تا بندر عباس، مرکز استان هرمزگان، حدود ۳۰۰ کیلومتر است. همچنین، این جزیره در فاصله‌ای نزدیک به ۲۰۰ کیلومتر از سواحل امارات متحده عربی واقع شده است. جزیره کیش دارای سابقه تاریخی بازرگانی است و به عنوان مرکز ارتباطات بازرگانی بین هندوستان، ایران و بین‌النهرین فعال بوده است. تجارت اصلی این منطقه در گذشته مروارید بوده و هنوز هم صید آن ادامه دارد، مطابق با قوانین کشور، از سال ۱۳۴۸ تاکنون، این جزیره خارج از قلمرو معمولی گمرک کشور بوده و به نوعی منطقه آزاد تلقی می‌شده است. در سال‌های دهه ۵۰ شمسی با افزایش درآمدهای نفتی، امکان سرمایه‌گذاری‌ها در کیش با همکاری شرکت‌های چندملیتی به ویژه فرانسویان فراهم شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، بر اساس مصوبه شورای انقلاب در اسفند ۱۳۵۸، جزیره کیش به عنوان منطقه آزاد تجاری اعلام شد اما این طرح تا سال ۱۳۶۵ متوقف بود و بر این اساس، تاریخ رسمی تأسیس منطقه آزاد تجاری-صنعتی در جزیره کیش سال ۱۳۷۲ است (Shirafkan, 2011). ظرفیت‌های توسعه کیش در سه محور توریسم، خدمات و صنعت شناسایی شده‌اند و بنابراین سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی در این منطقه با توسعه امکانات و زیرساخت‌های رفاهی نیز همراه است تا افزون بر تأمین نیازهای صنعت و خدمات، خدمات گردشگری را هم در حد مطلوب تأمین کند. بر این اساس، توسعه منطقه آزاد تجاری-صنعتی کیش بر مبنای دو اصل توسعه تجارت منطقه‌ای و بین‌المللی، و توسعه امکانات سیاحتی و جهانگردی پی‌ریزی شده است و مأموریت اصلی این منطقه در این مسیر، توسعه و ترویج گردشگری، تمرکز خدمات فرهنگی و رفاهی، ایجاد بورس خدمات تجاری، تشکیل نمایشگاه‌ها و همایش‌های داخلی و بین‌المللی و پایگاه توسعه و ترویج فناوری اطلاعات و ارتباطات است. نقشه شماره ۱، محدوده جغرافیایی منطقه آزاد کیش را نشان می‌دهد.

نقشه ۱: محدوده جغرافیایی منطقه آزاد کیش

Source: Amiri, 2022: 3

جدول شماره ۴، اهداف کلان سازمان منطقه آزاد کیش را نشان می‌دهد که در آن شاخص‌های رشد محور اقتصادی مورد تأکید است.

جدول ۴: اهداف کلان سازمان منطقه آزاد کیش

اهداف	شاخص‌های سنجش	راهبردهای کلان	ردیف
۱	تعداد خدمات الکترونیکی و غیرحضوری به کل خدمات؛ میزان رضایتمندی (با استفاده از نظرسنجی دوره‌ای)؛ نسبت فعالیت‌های تصدی‌گری برون‌سپاری شده به کل فعالیت‌ها؛ هزینه یا قیمت تمام شده خدمات؛ تعداد سیستم‌های استاندارد مدیریت کیفیت؛ فرآیندهای استاندارد شده به کل فرآیندها؛ میزان اجرایی شدن یا پیشرفت بودجه‌ریزی عملیاتی.	تعالی تصویر سازمان در افکار عمومی؛ نقش‌آفرینی فعال در تعمیر سازی و تصمیم‌گیری‌های شورای عالی مناطق آزاد؛ توسعه استفاده از ظرفیت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات در تعامل با ذی‌نفعان؛ توسعه و تعمیق روابط با صاحبان منافع.	
۲	سرانه ساعت آموزش‌های کاربردی (مهارتی)؛ نسبت کارکنان با تحصیلات مرتبط به کل کارکنان؛ نرخ بهره‌وری نیروی انسانی (نسبت درآمد پایدار سازمان به تعداد کارکنان)؛ نسبت کارکنان دارای شایستگی به کل کارکنان؛ میزان رضایتمندی کارکنان؛ میزان اثربخشی آموزش؛ تعلق خاطر کارکنان یا میزان تعهد احساسی افراد به سازمان؛ ارزش افزوده سرمایه انسانی (HCA).	به‌کارگیری رویکردهای بهبود عملکرد در سازمان؛ استفاده کارآمد از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی؛ توسعه سرمایه انسانی مسلط به فناوری‌های نوین؛ آموزش جذب و به‌کارگیری نیروی انسانی در تراز خدمات بین‌المللی؛ به‌کارگیری رویکردهای مدیریت عملکرد.	

اهداف	شاخص های سنجش	راهبردهای کلان	ردیف
افزایش سهم از تولید ناخالص داخلی کل کشور	نسبت میزان درآمدهای پایدار به کل درآمد سازمان؛ سهم تولید ناخالص داخلی جزیره از این شاخص در کل کشور.	تسهیل و تشویق صادرات کالا و خدمات به بازارهای جهانی و کشورهای منطقه و همسایه	۳
افزایش توان ثروت آفرینی از طریق توسعه کارآفرینی و نوآوری با مشارکت بخش خصوصی	نسبت استارت‌آپ‌های فعال به کل استارت‌آپ‌های ثبت شده؛ نسبت تعداد قراردادهای دانش‌پنیا اجرا شده به کل قراردادهای ثبت شده؛ نسبت توان ثروت آفرینی تعداد کسب و کار فناوری ایجاد شده به کل کسب و کار ایجاد شده؛ حجم ریالی قراردادهای فناوری به کل قراردادها؛ میزان اشتغال ایجاد شده برای متخصصین با تحصیلات دانشگاهی به کل اشتغال ایجاد شده؛ تعداد رویدادهای فناوری به کل رویدادهای انجام شده؛ تعداد نمایشگاه‌های تخصص فناوری به کل نمایشگاه‌های برگزار شده.	توسعه استفاده از شیوه‌های نوآورانه، خلاق و کارآفرینی مبتنی بر فناوری‌های نوین؛ مشارکت در ایجاد اکوسیستم کارآفرینی؛ پیش‌تاز بودن در پیاده‌سازی روندهای جدید جهانی سازی کسب و کار.	۴
تبدیل کیش به مقصد گردشگری بین‌المللی	سهم تولید ناخالص داخلی بخش گردشگری جزیره از تولید ناخالص داخلی گردشگری کل کشور؛ سهم تولید ناخالص داخلی بخش گردشگری جزیره از تولید ناخالص داخلی کل جزیره؛ نسبت تعداد گردشگر خارجی به کل گردشگران ورودی جزیره؛ برندسازی کیش به عنوان اولین مقصد گردشگری.	تمرکز بر گردشگران تفریحی، آموزشی و کسب و کار به عنوان بازار اصلی؛ تمرکز بر گردشگری سلامت، ورزشی، طبیعت و فرهنگی به عنوان بازار مکمل؛ حمایت از ایجاد مجموعه‌های گردشگری چند منظوره و بزرگ؛ توسعه مراکز خدمات بهداشتی و درمانی متناسب با نیاز جامعه محلی و فعالان اقتصادی و بازدیدکنندگان از منطقه.	۵
افزایش جذب سرمایه‌گذاری بخش خصوصی	نسبت قراردادهای سرمایه‌گذاری اجرا شده با سرمایه‌گذاران بخش خصوصی به کل قراردادهای سرمایه‌گذاری ثبت شده؛ ارزش ریالی قراردادهای سرمایه‌گذاری اجرا شده توسط بخش خصوصی.	تمرکز بر جذب برندهای بین‌المللی؛ حمایت، جلب و جذب خدمات دارای استانداردهای بین‌المللی؛ توسعه سرمایه‌گذارهای مشترک با همسایگان جنوب خلیج فارس در زمینه‌های گوناگون و حضور مؤثر در تجارت منطقه‌ای؛ بهره‌گیری از ظرفیت بازار پول در تأمین مالی پروژه‌های جزیره؛ استفاده از ظرفیت بازار سرمایه و انواع اوراق بهادار برای تأمین مالی پروژه‌های جزیره.	۶

ردیف	اهداف	شاخص های سنجش	راهبردهای کلان
۷	ارتقای حمل و نقل بین المللی	ضریب اشتغال اسکله ها/ بهره‌وری؛ بهره‌وری مترمربع پس کرانه بنادر؛ سهم تکنیکال لندینگ نسبت به کل پروازهای ورودی؛ نسبت پروازهای خارجی + ترانزیت به کل پروازهای ورودی؛ نسبت پروازهای باری به کل پروازهای ورودی.	توسعه هدفمند زیرساخت های حمل و نقل منطقه در هم افزایی با شبکه های ملی، منطقه ای و بین المللی.
۸	توانمندسازی فرهنگی، اجتماعی جوامع محلی	تعداد فضاهای فرهنگی، هنری و آموزشی (فرهنگسرا، کتابخانه، سینما، گالری، مساجد، دارالقرآن و...) تعداد دوره های آموزشی برگزار شده؛ تعداد کتب کتابخانه ها؛ تعداد مجوزهای صادر شده برای مراکز فرهنگی، آموزشی و هنری؛ تعداد مجوزهای صادر شده برای رسانه ها (نشریات، مجلات، مطبوعات)؛ نسبت سرانه مطالعه منطقه به نسبت سرانه ملی؛ تعداد رویدادهای فرهنگی هنری برگزار شده.	توسعه مراکز آموزش فنی، حرفه ای - مهارتی کارآمد در سطوح مختلف مبتنی بر نیازها و تقاضاهای کسب و کارهای محوری منطقه؛ ارتقا و انتقال مهارت ها، فناوری و سرمایه به جامعه محلی؛ کاهش آسیب های اجتماعی؛ توسعه ظرفیت ها، قابلیت ها و استعداد های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جوامع محلی و ساماندهی آن ها در جهت تولید ارزش
۹	هوشمندسازی خدمات شهری	تعیین رتبه شهری هوشمند نسبت به شهرهای هوشمند در کشورهای منطقه (حوزه منا)	دیجیتالی کردن سبک زندگی؛ هوشمندسازی سیستم ترافیک؛ ایجاد زمینه های نوآوری در فناوری اطلاعات؛ شهرداری هوشمند.
۱۰	توسعه زیرساخت ها و سامانه های یکپارچه	میزان پایگاه های اطلاعاتی در دسترس به کل پایگاه های اطلاعاتی مورد نیاز؛ نسبت پایگاه های داده منطبق با استانداردها به کل پایگاه های موجود؛ میزان انطباق زیرساخت های LWT با استانداردهای بین المللی (LAN.WAN.TELECOMUNICATION)؛ میزان انطباق نرم افزارها، سخت افزارها و امنیت شبکه با استانداردهای بین المللی؛ میزان یکپارچگی سیستم های اطلاعاتی.	توسعه هدفمند زیرساخت های ارتباطی و اطلاعاتی؛ توسعه سامانه های مدیریتی یکپارچه و پنجره واحد.
۱۱	محیط زیست پایدار	نسبت باز یافت به کل زباله تولید شده؛ نسبت سطح مناطق حفاظتی به کل سطح جزیره؛ نسبت سطح مناطق دارای طرح مدیریت زیست محیطی به کل سطح مناطق حفاظت شده؛	توسعه برنامه های محیط زیست محور با هدف افزایش ظرفیت زیست محیطی

اهداف	شاخص‌های سنجش	راهبردهای کلان	ردیف
	نسبت پروژه‌های دارای ارزیابی زیست محیطی به کل پروژه‌ها؛ نسبت تعداد پروژه‌های زیست محیطی به کل پروژه‌ها؛ نسبت هزینه پروژه‌های زیست محیطی به کل پروژه‌ها.		
۱۲	میزان عمر مفید ساختمان‌ها؛ درصد صنعتی سازی؛ زمان اجرا و انطباق با برنامه‌های پیش‌بینی شده؛ کاهش انحراف از بودجه مصوب؛ قیمت تمام شده پروژه‌ها و انطباق آن با برآوردهای اولیه؛ کاهش سربار (کاهش هزینه‌های مدیریت پروژه).	استقرار الگوی پیشرفته "مدیریت پروژه‌های عمرانی در کشور"	

Source: Transparency Portal of Kish Free Zone Organization, n.d.

۵-۳. منافع بالقوه، مزیت‌ها، کاستی‌ها و معضلات منطقه آزاد کیش

منطقه آزاد کیش به عنوان نخستین منطقه آزاد تجاری-صنعتی در کشور، بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تأسیس شد. شکل‌گیری این منطقه منافی را در پی دارد که از جمله عمده‌ترین منافع بالقوه آن، افزایش صادرات کالاهای صنعتی (غیرنفتی)، جذب سرمایه‌گذاری خارجی، افزایش درآمدهای ارزی، جذب سرمایه‌های سرگردان داخلی و سرمایه‌های ارزی ایرانیان مقیم کشورهای حوزه خلیج فارس، ایجاد اشتغال و درآمد برای جمعیت مناطق جنوبی کشور، انتقال تکنولوژی، واردات کالا و مواد اولیه از مبادی تولید، استفاده از نهادهای داخلی در تولیدات منطقه و در نتیجه بهره‌برداری از این منابع در داخل کشور، کاهش تقاضا برای ارز مسافری و کاهش خروج ارز، درآمدهای حاصل از اجاره تأسیسات منطقه و مالیات‌های دریافتی و همچنین ایجاد اشتغال و درآمد سالم در مناطق محروم جنوب کشور و جزایر خلیج فارس، جلوگیری از مهاجرت اهالی این منطقه و کاهش فعالیت‌های غیرمولد و غیرقانونی و دیگر ملاحظات استراتژیک از جمله منافع غیر اقتصادی تأسیس منطقه آزاد کیش است. در واقع، قید عبارت بالقوه برای منافع حاصله از شکل‌گیری یک منطقه آزاد الزامی است؛ چرا که صرف تأسیس یک منطقه آزاد به خودی خود تمام منافع فوق‌الذکر را به دست نخواهد داد و ممکن است در صورت عدم مدیریت صحیح، هزینه‌های ناشی از شکل‌گیری، بیش‌تر از منافع حاصله آن شود. علاوه بر آن، حصول هر کدام از منافع ذکر شده نیز مشروط به شرایط و وضعیت‌های متناسب و عوامل متعدد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، قوانین و مقررات داخلی و موقعیت مکانی آن است (Hashemi-Rad, 2016). با توجه به پتانسیل‌های موجود در این منطقه، مهم‌ترین ویژگی و مزیت آن در عرصه گردشگری است و به لحاظ موقعیت جغرافیایی نیز منطقه آزاد کیش می‌تواند به مرکز توسعه‌یافته و پیشرفته تجاری و فناوری اطلاعات و امور مالی تبدیل شود. در این منطقه ظرفیت‌هایی برای شکل‌گیری و تقویت بورس‌های مالی صنایع نفت و گاز نیز وجود

دارد. به طور کلی، مزیت‌های تجاری و گردشگری کیش را می‌توان به شرح ذیل برشمرد: دسترسی به نیروی کار از ملیت‌های مختلف، وجود بندرگاه، امکان خرده فروشی کالا برای اتباع خارجی و داخلی، برخورداری از امتیاز جغرافیایی و آب و هوایی نسبتاً مناسب در منطقه خلیج فارس، وجود امکانات تفریحی-رفاهی و برخورداری از طبیعت بکر و سواحل ماسه‌ای-مرجانی.

بر این اساس، مهم‌ترین فرصت‌های سرمایه‌گذاری در منطقه، حوزه‌های متنوعی را در بر می‌گیرد که از جمله آن‌ها می‌توان به احداث واحدهای اقامتی و پذیرایی نظیر هتل‌ها و رستوران‌ها، توسعه مجتمع‌های مسکونی، ایجاد مراکز بهداشتی و درمانی، تأسیس مراکز آموزشی و فرهنگی، راه‌اندازی مراکز نمایشگاهی، احداث واحدهای کارگاهی و صنعتی غیرآلاینده، ارائه خدمات گردشگری و بازرگانی، و توسعه تأسیسات زیربنایی اشاره کرد. این تنوع در فرصت‌های سرمایه‌گذاری، نشان‌دهنده ظرفیت بالای منطقه برای جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی در بخش‌های مختلف اقتصادی و خدماتی است. سابقه تاریخی این جزیره نشان می‌دهد که به واسطه برخورداری از موقعیت مطلوب جغرافیایی، مرکز دادوستد و مبادلات کالا در منطقه خلیج فارس بوده است. این در حالی است که اکنون تجارت و ترانزیت کالا از کیش کمتر مورد توجه است و علت اصلی آن را نیز می‌توان هزینه بالای ترانزیت در این منطقه برشمرد که خود معلول عوامل بسیاری است.

در همین ارتباط، مهم‌ترین کاستی‌ها و معضلات منطقه را می‌توان به شرح ذیل معرفی کرد: عدم حمایت کافی مسئولان، تحریم‌های اقتصادی (خود تحریمی)، فقدان بودجه کافی، نداشتن کشتیرانی بزرگ، فقدان زیرساخت‌های لازم نظیر اسکله با آب‌خور بالا، تجهیزات بندری، باراندازهای مناسب، کانتینر و انبارهای سرپوشیده و امکانات زیربنایی در بندر و فرودگاه، عدم هماهنگی با کشورهای همجوار، وجود رقابتی قدرتمند، عدم ثبات مدیریتی (تغییر و تحولات مدیریتی)، فقدان زیرساخت‌هایی نظیر سیستم آبرسانی، برق، فاضلاب، مخابرات، اداره پست، مراکز بهداشت و درمان، عدم جذب گردشگران خارجی، درآمدهای ناپایدار (فروش زمین)، وضع قوانین و مقررات مغایر با قوانین و مقررات مناطق آزاد (مصاحبه با امام جمعه اهل تسنن جزیره کیش). مشکلات بومیان از جمله وضوح توسعه نامتوازن و قاچاق کالا در منطقه بومیان، ممنوعیت بازسازی خانه‌ها و مجوز تعمیرات، ایجاد شرکت صنعتی در منطقه مسکونی بومیان، ضعف اشتغال جوانان تحصیل کرده بومی (ضعف در به‌کارگیری متخصصان و افراد با سابقه محلی در پست‌های مدیریتی)، مشکلات در بخش صیادی برای جوانان بومی (ظرفیت اسکله صیادی محدود است و جوابگو تعداد لنج‌ها و قایق‌های صیادی موجود نیست)، کمبود فضا سازی مناسب و پارک، ضعف امکانات آموزشی و مدارس (مصاحبه با آقای نازینی، مدیر داخلی مجموعه خانه بومیان کیش).

۶. تجزیه و تحلیل

۶-۱. ارزیابی عملکرد منطقه آزاد کیش برای دستیابی به اهداف اقتصادی در شرایط تحریم

۶-۱-۱. تاثیر سرمایه‌گذاری اقتصادی بخش گردشگری بر کاهش آثار منفی تحریم‌های اقتصادی

گردشگری با ویژگی‌های خاص خود، می‌تواند به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین گزینه‌های مناطق آزاد برای ایجاد اشتغال، کسب درآمد ارزی و توسعه منطقه‌ای باشد. در واقع، سرمایه‌گذاری بخش گردشگری، افزایش میزان حجم تجاری و تراز بازرگانی می‌تواند در شرایط تحریمی نقش بسزایی بر کاهش اثر منفی تحریم ایفا کند. صنعت گردشگری به دلیل پیوندهای پسین و پیشین قوی، ماهیت اشتغال‌زایی و کارکردهای مثبت در رشد اقتصادی، قادر به ایفای نقش موثری در اقتصاد کشور است. در سال‌های اخیر دو بخش گردشگری و تجارت خارجی مورد توجه برنامه‌ریزان اقتصادی کشور قرار گرفته است؛ چرا که این صنعت برای کشورهای دارای جاذبه‌های جهانگردی نظیر ایران می‌تواند به عنوان مهم‌ترین منبع کسب درآمدهای ارزی باشد (Golkaraan-Moqaddam, 2016: 1). در واقع، صنعت گردشگری می‌تواند به عنوان موتور برای رشد اقتصادی عمل نماید که سایر فعالیت‌ها را همراه خود رو به جلو سوق دهد (Haghighat et al., 2013: 55).

۶-۱-۲. تاثیر سرمایه‌گذاری اقتصادی بخش تجارت بر کاهش آثار منفی تحریم‌های اقتصادی

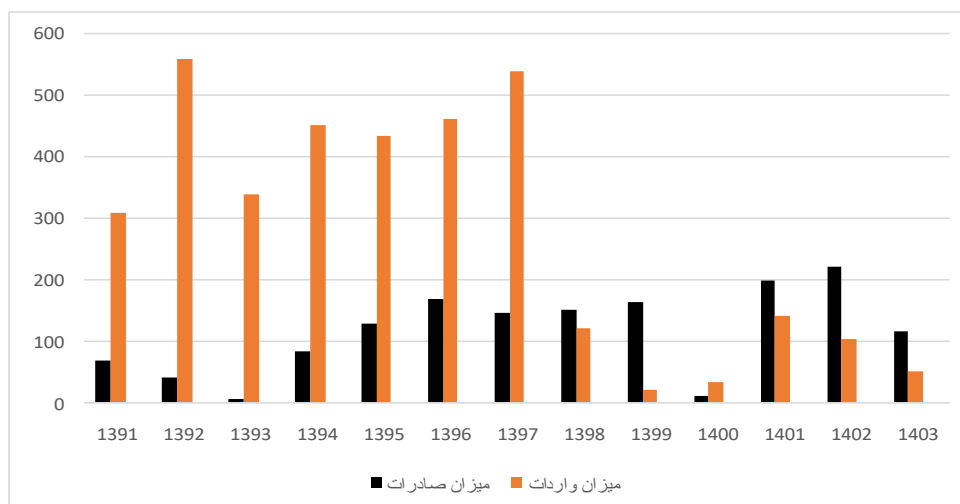
همان‌طور که بخش تجارت تحت تاثیر آثار منفی تحریم‌ها قرار گرفته است، سرمایه‌گذاری‌های هدفمند بخش تجارت از طریق مناطق آزاد، راه خروج از شرایط تحریمی و موجب کاهش آثار منفی تحریم‌ها است و تاثیر مستقیمی بر جای می‌گذارد. در واقع، سرمایه‌گذاری خارجی که همان سرمایه‌گذاری بخش تجارت محسوب می‌شود، یکی از عوامل رشد حجم تجاری و تراز بازرگانی است، اما با موانعی همچون جایگزینی واردات و توسعه صادرات، تعارض قوانین داخلی کشورها و محدودیت‌های ملی کشور سرمایه‌پذیر برای سرمایه‌گذاران، سرمایه‌گذاری خارجی را با موانعی روبرو کرده است. از همین رو، سال‌ها قبل برخی کشورها درصدد تنظیم موافقت‌نامه‌ای بین‌المللی به منظور یکنواخت کردن مقررات حاکم بر سرمایه‌گذاری خارجی و کاستن از تشتت قوانین بودند. بر همین اساس، ماده ۷ موافقت‌نامه در رابطه با اقدامات سرمایه‌گذاری در حوزه تجارت به اسم تریمز که با عنوان کمیته اقدامات سرمایه‌گذاری مرتبط با تجارت شناخته می‌شود، توسط سازمان تجارت جهانی تشکیل شده است و به عنوان یکی از موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی، کشورهای عضو را مکلف کرده است تا پس از ورود سرمایه‌های خارجی به کشور، از اعمال اقدامات حقوقی، اداری و یا اقتصادی که منجر به ایجاد محدودیت برای سرمایه‌گذار خارجی و اعطای نفعی خاص به سرمایه‌گذار داخلی می‌شود، خودداری کنند (Sadeghi, 2006: 167-180).

بررسی‌های آماری و تحلیلی درباره وضعیت صادرات منطقه آزاد کیش در دوره ۱۳۹۱ تا ۱۴۰۳ نشان می‌دهد که

این منطقه با وجود برخورداری از زیرساخت‌های مناسب بندری و موقعیت ژئواکونومیک ممتاز، در ایفای نقش به‌عنوان یک پایانه مؤثر صادراتی چندان موفق نبوده است. بر پایه آمار رسمی، ارزش صادرات کیش در سال ۱۳۹۱، حدود ۶۸ میلیون دلار بوده که تا سال ۱۴۰۳ با روندی نسبتاً کُند به حدود ۱۱۵ تا ۱۶۸ میلیون دلار افزایش یافته است. این در حالی است که در همین بازه، واردات منطقه آزاد کیش در بسیاری از سال‌ها ۳ تا ۴ برابر صادرات بوده است. مطابق آمار منتشر شده توسط رسانه‌های اقتصادی معتبر، مانند بازار، در سال‌های میانی این دوره، ارزش صادرات کیش به رقم ۱۵۱ میلیون دلار در سال ۱۳۹۸ رسیده بود، اما همچنان فاصله قابل توجهی با ظرفیت‌های تجاری منطقه و اهداف سیاست‌گذاری مناطق آزاد دارد. این ارقام، برای کشوری که با تحریم‌های شدید اقتصادی روبرو است، نشانه ضعف در استفاده صادرات‌محور از ظرفیت‌های مناطق آزاد است.

بررسی‌های میدانی و مصاحبه‌های نگارندگان با برخی از مدیران محلی و کارشناسان اقتصادی نیز گویای آن است که کاهش واردات در برخی سال‌ها، نه به دلیل تقویت تولید داخلی یا افزایش صادرات، بلکه عمدتاً متأثر از محدودیت‌های ارزی ناشی از تحریم‌های ایالات متحده آمریکا از سال ۲۰۱۸ به بعد (۱۳۹۷ شمسی) علیه ایران بوده است. به عبارت دیگر، کاهش واردات را باید بیش از آنکه نشانه سیاست‌های موفق جایگزینی واردات یا ترویج تولید ملی دانست، نتیجه فشارهای بین‌المللی و بحران‌های ارزی ارزیابی کرد. همچنین، در سال‌های اخیر، حتی در شرایطی که صادرات از کیش به ۱۶۸ میلیون دلار رسیده، این رقم عمدتاً شامل اقلامی مانند مصالح ساختمانی، محصولات صنعتی سبک، یا بخشی از تولیدات صنایع غذایی بوده و هنوز هم سهم کالاهای با ارزش افزوده بالا یا بازار صادراتی پایدار در این منطقه پایین است. نمودار ۱ میزان صادرات و واردات از منطقه آزاد کیش را نشان می‌دهد:

نمودار ۱: میزان صادرات و واردات از منطقه آزاد کیش در دوره ۱۴۰۳-۱۳۹۱ (میلیون دلار)

منبع: بررسی نگارندگان در پایگاه‌های خبری معتبر در سال‌های متفاوت

۶-۲. تحلیل علل ضعف منطقه آزاد کیش در ایفای نقش صادراتی

بر پایه تحلیل اسناد توسعه‌ای، داده‌های آماری، گزارش‌های رسمی و مصاحبه‌های نیمه‌ساخت‌یافته با کنشگران اقتصادی و نهادی، می‌توان علل اصلی ضعف منطقه آزاد کیش در تحقق اهداف صادراتی و مدیریت تحریم‌های بین‌المللی را در پنج محور اصلی تحلیل کرد:

نخستین محور، ناهماهنگی نهادی و دوگانگی حکمرانی است؛ یافته‌های تحلیل اسناد برنامه‌ای سازمان منطقه آزاد کیش نشان می‌دهد که با وجود تأکیدهای مکرر بر «تبدیل کیش به قطب صادرات مجدد» ساختار نهادی منسجمی برای تحقق این هدف طراحی نشده است و نقشه هم‌افزایی منابع و منافع در این حوزه وجود ندارد (Mowj, News Agency, 31 July 2025). در مصاحبه‌ای با مدیر یکی از شرکت‌های صادراتی فعال در کیش از سوی نگارندگان، وی تأکید کرد که «ما در ثبت سفارش، مجوز گمرکی و نقل و انتقال ارزی، درگیر تعارض بین سیاست‌های تهران و مقررات منطقه آزاد هستیم؛ منطقه آزاد فقط روی کاغذ آزاد است». بدیهی است این ناهماهنگی بین ساختارهای ملی و محلی، موجب تأخیر، سردرگمی و کاهش انگیزه صادرکنندگان شده است.

دومین محور را می‌توان غلبه ساختار اقتصاد خدماتی و واردات‌محور دانست. بر اساس آمارهای منتشر شده و مصاحبه حضوری نویسندگان با معاونت اقتصادی، آمار سالانه تا پیش از حدود ۱۴۰۱، معمولاً واردات تا ۷۰ درصد ارزش مبادلات کل را در جزیره کیش تشکیل می‌داده است. البته آمار دقیق و رسمی گمرک کیش برای سهم واردات در سال‌های ۱۳۹۷ تا ۱۴۰۲ قابل دسترس عمومی نیست. اما با توجه به برخی گزارش‌های پراکنده، سهم واردات عمده‌تاً غالب بوده است. ساختار اقتصادی کیش به‌شدت متکی بر گردشگری، خرده‌فروشی و واردات کالای لوکس مصرفی است و سیاست منسجمی برای هدایت سرمایه به‌سوی صنایع صادرات‌محور وجود ندارد. یک بازرگان قدیمی کیش در گفت‌وگو با نگارندگان چنین اظهار داشت: «کیش برای مصرف است نه صادرات!؛ همه چیز برای واردات آماده است، ولی وقتی می‌خواهی صادر کنی، حتی سردخانه و کانتینر مناسب نداری».

سومین محور در این چارچوب شکاف میان اهداف اعلام‌شده و واقعیت اجرایی است؛ در تحلیل مقایسه‌ای بین اهداف مصوب در «برنامه جامع توسعه منطقه آزاد کیش» (۱۳۹۸) و گزارش‌های عملکرد سالانه سازمان، شکافی آشکار دیده می‌شود. برای نمونه، در حالی که در اسناد رسمی، توسعه صادرات غیرنفتی به‌عنوان یکی از پنج هدف راهبردی معرفی شده، بودجه سالانه تخصیص‌یافته به این حوزه کمتر از ۵ درصد کل اعتبارات سازمان در سه سال اخیر بوده است (Kish Free Zone Organization, 2025). مصاحبه با یکی از کارشناسان سابق معاونت اقتصادی سازمان که به شرط محرمانگی با نگارندگان مصاحبه کرده بود نیز این مسأله را تأیید می‌کند. وی معتقد بود: «در تدوین برنامه‌ها معمولاً صادرات درشت نوشته می‌شود، ولی در تخصیص منابع و اجرا، اولویت با گردشگری و برندینگ داخلی است».

چهارمین محور در این پژوهش، ضعف در پیگیری دیپلماسی اقتصادی منطقه‌ای است. به بیان دیگر، اگرچه جزیره کیش از موقعیت جغرافیایی ممتاز برای پیوند با بازارهای خلیج فارس برخوردار است، اما در اسناد توسعه‌ای و عملیاتی آن، راهبرد فعالی برای دیپلماسی اقتصادی منطقه‌ای دیده نمی‌شود. در بازخوانی گزارش‌های نشست‌های منطقه‌ای سازمان نیز نشانه‌ای از استمرار در روابط تجاری با شرکای منطقه‌ای (مانند قطر و امارات) مشاهده نمی‌شود.

سرانجام به عنوان محور پنجم، در شرایط تحریمی، انتظار می‌رفت منطقه آزاد کیش به عنوان سکوی جایگزین برای تعاملات بین‌المللی عمل کند. اما تحلیل محتوا و روندها نشان می‌دهد که این منطقه نیز به دلیل ضعف در اتصال به نظام مالی جهانی، ضعف در زیرساخت‌های بانکی بین‌المللی، و وجود احساس ریسک سرمایه‌گذاری خارجی، درگیر مشکلاتی شده است که برخی از مناطق سرزمین اصلی با آن مواجه هستند و افزون بر این تفاهم‌نامه‌های این منطقه با کشورهای پیرامونی، معمولاً بر روی کاغذ متوقف مانده‌اند.

جدول ۶ که بر مبنای «کدگذاری محوری»^۴ تهیه شده است، مهمترین محورهای تحلیلی در ضعف منطقه آزاد کیش را در شرایط تحریم نشان می‌دهد:

جدول ۶: محورهای تحلیلی ناکامی منطقه آزاد کیش در شرایط تحریم

مصادیق	مقوله‌های فرعی	محور تحلیلی
مصاحبه مشاور مدیرعامل و مدیر شرکت صادراتی	✓ تعارض سیاستی مرکز و منطقه ✓ ضعف ساختار نهادی صادرات	ناهماهنگی نهادی و دوگانگی حکمرانی
مصاحبه با بازرگان قدیمی	✓ تمرکز بر مصرف داخلی ✓ کمبود زیرساخت‌های صادراتی	اقتصاد خدماتی و واردات محور
مصاحبه با کارشناس سابق معاونت اقتصادی	✓ فاصله میان اسناد توسعه و عملکرد واقعی ✓ تخصیص ناکافی بودجه صادراتی	شکاف هدف‌گذاری و اجرا
تحلیل اسناد و گزارش‌های سازمان	✓ فقدان راهبرد و برنامه بلندمدت برای توسعه روابط با کشورهای خلیج فارس ✓ نبود استمرار در نشست‌های منطقه‌ای	ضعف در پیگیری دیپلماسی اقتصادی منطقه‌ای
تحلیل محتوای گزارش‌های رسمی	✓ عدم اتصال مالی بین‌المللی ✓ توقف تفاهم‌نامه‌ها ✓ ریسک بالای سرمایه‌گذاری	ضعف در سازوکار تحریم‌گریزی

منبع: نگارندگان

جدول ۷ نیز بخشی از تفاهم‌نامه‌های بین‌المللی منطقه آزاد کیش را نشان می‌دهد.

جدول ۷: تفاهم‌نامه‌های بین‌المللی منطقه آزاد کیش

سال	عنوان تفاهم‌نامه
۱۳۹۶	امضای تفاهم‌نامه بین‌المللی با شرکت هواپیمایی کشور ترکیه
۱۳۹۷	امضای تفاهم‌نامه بین‌المللی همکاری بین منطقه آزاد کیش و اکو
۱۳۹۸	امضای تفاهم‌نامه بین‌المللی همکاری منطقه آزاد کیش و فدراسیون فوتبال ایران با کشور قطر
۱۴۰۱	امضای تفاهم‌نامه بین‌المللی احداث نخستین دانشگاه مشترک خارجی بین منطقه آزاد کیش و دانشگاه عمان
۱۴۰۱	تفاهم‌نامه بین‌المللی همکاری منطقه آزاد کیش و کشور کنیا
۱۴۰۳	امضای چند تفاهم‌نامه بین‌المللی سازمان منطقه آزاد کیش با سرمایه‌گذاران، تجار، فعالان اقتصادی و گردشگری کشور ترکیه
۱۴۰۳	تفاهم‌نامه بین‌المللی همکاری منطقه آزاد کیش و کشور چین
۱۴۰۳	تفاهم‌نامه بین‌المللی همکاری منطقه آزاد کیش و کشور ارمنستان
۱۴۰۳	تفاهم‌نامه بین‌المللی همکاری منطقه آزاد کیش و کشور عراق

منبع: بررسی نگارندگان در پایگاه‌های خبری سال‌های متفاوت

۷. نتیجه‌گیری

از منظر نظریات نئومرکانتالیستی، تأسیس مناطق آزاد می‌تواند مانند دریچه‌ای به جهان خارج، آزادی مبادلات تجاری را تأمین کند و در عین حال موجب افزایش ثروت ملی باشد. این مناطق گزینه مناسبی در تسهیل پیوند میان اقتصاد ملی و اقتصاد جهانی به ویژه در شرایط تحریم محسوب می‌شوند و اغلب کشورهای جهان تلاش می‌کنند تا از طریق سرمایه‌گذاری در این مناطق و روابط دوستانه با دیگر کشورهای همسایه، میزان اشتغال در بخش‌های مختلف کشور را افزایش داده و نرخ بیکاری را به کمترین میزان ممکن برسانند. از این منظر، نقش این مناطق در افزایش ثروت ملی، تقویت امنیت اقتصادی، کاهش وابستگی به بازیگران خارجی و تثبیت جایگاه کشور در نظم اقتصادی جهانی، کلیدی است. بنابراین، مناطق آزادی نظیر کیش می‌بایست در قلب راهبردهای اقتصادی کشور در دوران تحریم و فشار خارجی قرار گیرند، و با ایفای نقشی فعال در صادرات، جذب فناوری، سرمایه‌گذاری خارجی و اتصال به بازارهای منطقه‌ای و جهانی، به تقویت بنیه مقاومت‌پذیر اقتصاد ملی یاری رسانند.

این پژوهش با بهره‌گیری از رویکرد کیفی، و از طریق تحلیل محتوای اسناد توسعه‌ای، قوانین بالادستی، گزارش‌های رسمی و همچنین مصاحبه‌های نیمه‌ساخت‌یافته با کنشگران نهادی و اقتصادی مرتبط با منطقه آزاد کیش، به بررسی انتقادی نقش این منطقه در تحقق اهداف دیپلماسی اقتصادی ایران پرداخت. داده‌های کیفی گردآوری شده و تطبیق آن‌ها با مفروضات نظری نئومرکانتالیستی، امکان تحلیل عمیق‌تر دلایل ناکامی این منطقه در

ایفای مأموریت راهبردی را فراهم کرد. همان‌طور که یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد، منطقه آزاد کیش با وجود ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیکی، جایگاه حقوقی ویژه و سابقه سده‌های فعالیت، در ایفای این نقش راهبردی موفقیت کامل نداشته است. تحلیل محتوایی اسناد توسعه‌ای، گزارش‌های رسمی و مصاحبه‌های نیمه‌ساخت‌یافته انجام‌شده با مدیران، اهالی و کارشناسان این منطقه، نشان‌دهنده چند سطح از ضعف است: نخست، نبود اجماع نهادی روشن بر سر مأموریت راهبردی منطقه آزاد کیش در سیاست خارجی و دیپلماسی اقتصادی کشور، که موجب شده است تا این منطقه در فرآیند تصمیم‌سازی‌های کلان در حاشیه باشد و در عمل نقش مؤثری در کمیسیون‌های مشترک اقتصادی، توافق‌های منطقه‌ای و طرح‌های ابتکاری تجاری دولت ایفا نکند. دوم، سلطه گفتمان واردات‌محور در ساختار اقتصادی منطقه، که موجب شده است تا کیش از تبدیل شدن به سکویی برای صادرات، به سکویی برای واردات و خرده‌فروشی کالاهای مصرفی تبدیل شود. این مسئله نه تنها به انحراف سرمایه‌گذاری‌ها از حوزه تولید صادرات‌محور منجر شده، بلکه زیرساخت‌های لازم برای حمل و نقل، لجستیک صادراتی، نظام‌های پرداخت بین‌المللی و پیوندهای تجاری فراملی را نیز تضعیف کرده است. سوم، ضعف در سیاست مؤثر دیپلماسی اقتصادی در سطح منطقه‌ای، که با وجود موقعیت جغرافیایی ممتاز کیش در نزدیکی بازارهای خلیج فارس، ضعف در تدوین راهبردهای فعال برای تعامل با کشورهای عربی، مشارکت در زنجیره‌های ارزش منطقه‌ای و استفاده از مزیت‌های جغرافیایی، سبب شده است تا ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی جزیره به فرصت‌های ژئواکونومیکی ترجمه نشوند. چهارم، نبود استقلال مدیریتی و دخالت‌های بیرونی که در مصاحبه‌ها و اسناد داخلی نیز منعکس بود، نشان می‌دهد که سازمان منطقه آزاد کیش نه تنها با محدودیت منابع مواجه است، بلکه حتی در چارچوب همان منابع نیز امکان برنامه‌ریزی هوشمند، بلندمدت، صادرات‌محور و برون‌نگر را ندارد. تمرکز بر تأمین منابع از راه فروش زمین، واردات کالای همراه مسافر و فعالیت‌های مصرف‌محور، نشان‌دهنده شکاف بین اهداف راهبردی و منطق عملیاتی سازمان است. در نهایت، این پژوهش نشان داد که با وجود تصریح مکرر اسناد بالادستی مانند سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی بر ضرورت درون‌زایی و برون‌نگری مناطق آزاد، منطقه آزاد کیش در عمل نتوانسته است به ابزاری برای مقاوم‌سازی اقتصاد ایران و تقویت پیوندهای برون‌مرزی در شرایط تحریم تبدیل شود. تفاهم‌نامه‌های خارجی قابل توجه امضاء شده توسط سازمان منطقه آزاد کیش نیز، به دلیل فقدان پیگیری جدی، مؤثر و بسترهای نهادی لازم، عملاً فاقد آثار ملموس در توسعه صادرات و همکاری‌های منطقه‌ای بوده‌اند. از این‌رو، منطقه آزاد کیش هم در ایفای نقش درون‌زای اقتصادی در سطح ملی و هم در تحقق مأموریت برون‌نگر خود در دیپلماسی اقتصادی دچار ضعف بوده است. این یافته‌ها بر ضرورت بازنگری در سیاست‌گذاری اقتصادی در مورد مناطق آزاد، بازتعریف نقش این مناطق در سیاست خارجی کشور، تقویت حکمرانی یکپارچه صادرات‌محور و فراهم‌سازی زیرساخت‌های عملیاتی برای تبدیل مناطق آزاد به بازیگران مؤثر در اقتصاد جهانی به ویژه در شرایط تحریم‌های بین‌المللی آمریکا و اروپا تأکید دارد.

تشکر و قدردانی

نویسندگان لازم می‌دانند تا از حمایت‌های دانشگاه تربیت مدرس، معاونت پژوهشی و گروه علوم سیاسی این دانشگاه تشکر و قدردانی را داشته باشند.

سهم نویسندگان

نویسنده اول (۶۰ درصد) و نویسنده دوم (۴۰ درصد)

تأییدیه اخلاقی، تعارض منافع

نویسندگان هیچ موردی را گزارش نکرده‌اند.

منابع مالی، حمایت‌ها

نویسندگان هیچ موردی را گزارش نکرده‌اند.

References

- Ahmadzadeh, B., & Lotfi, H. (2017). The impact of free zones on international trade: A case study of Kish Free Zone. *New Perspectives in Human Geography*, 9(2), 157–177. [In Persian]
- Almasi, M. (2012). *The role of free trade zones in regional development of Iran: A case study of Kish Free Zone* [Master's thesis, Islamic Azad University, Central Tehran Branch]. [In Persian]
- Amiri, H., Azadi, S., Javadpour, S., Naghavi, A. A., & Boczkaj, G. (2022). Selecting wells for an optimal design of groundwater monitoring network based on monitoring priority map: A Kish Island case study. *Water Resources and Industry*, 27, 100172. <https://doi.org/10.1016/j.wri.2022.100172>
- Aritenang, A. F. (2009). A comparative study on free trade zone: Development through spatial economic concentration. *Journal Pere Canaan Wilayah dan Kota*, 20(2), 95–108.
- Bahmani, A. (2013). *Examining the impact of free zones on the global economy: A study of Iran's free zones*. Phoenix Millennium Publications. [In Persian]
- Barati, M., & Torabi, S. H. (2021). *Economic warfare: A list of U.S. sanctions against the Islamic Republic of Iran*. Center for Islamic Revolution Documents. [In Persian]
- Consultant to Kish Free Zone Organization. (31 July 2025). Interview with Mowj News Agency. *Mowj News Agency*. [In Persian]
- Daryaei, M. H., Haqqpanah, M., Hassanzadeh, M., & Azari, M. (2008). *Economic sanctions: Effects, consequences, policies, and solutions* (1st ed.). Gisoom Publications. [In Persian]
- Deputy for Economic Studies. (2021). *Analysis and review of economic performance of*

- the Islamic Republic of Iran's free trade-industrial zones* (Report No. 17492). Research Center of the Islamic Consultative Assembly. [In Persian]
- Ecomotive. (n.d.). *Iran's free zones (commercial and industrial)*. Retrieved December 12, 2025, from <https://ecomotive.ir/free-zones-list/> [In Persian]
 - *First Economic, Social, and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (1989–1994)*. (1989). [In Persian]
 - *Fourth Economic, Social, and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2005–2009)*. (2005). [In Persian]
 - General Policies of the Resistance Economy. (18 February 2014). *Office of the Supreme Leader of Iran*. [In Persian]
 - Gerriey, P., & Padoan, P. C. (1986). Neomercantilism and international economic stability. *International Organization*, 40(1), 29–42.
 - Gilpin, R. (1987). *The political economy of international relations*. Princeton University Press.
 - Golkaraan Moghadam, S. (2016). *Measures to improve the tourism trade balance of the country*. Institute for Trade Studies and Research. [In Persian]
 - Government Information Portal. (28 September 2018). *Free trade zones as a common ground for expanding economic diplomacy in Iran*. <https://dolat.ir> [In Persian]
 - Haghighat, A., Khorsandian, A., & Arabi, H. (2013). The causal relationship between economic growth and tourism development in MENA countries. *Journal of Strategic and Macro Policies*, 1(2), 5-26. [In Persian]
 - Hashemi Rad, S. A. (2016). Free trade-industrial zones and their impact on the development of the Persian Gulf region. *Cultural and Political Studies of the Persian Gulf*, 3(8), 65-88. [In Persian]
 - Hassanpour, J. (2019). *Strategies for managing free zones*. National Defense University Press. [In Persian]
 - Islamic Republic of Iran Customs Administration. (2012). *Statistical report on the performance of the country's free zones during 2012*. Office of IT & Communications, Statistical Analysis Group. <http://www.irica.ir> [In Persian]
 - Kish Free Zone Organization. (n.d.). *Home*. Retrieved December 12, 2025, from <https://www.kish.ir> [In Persian]
 - Kish News Agency. (2020, June 16). *MoU signed between Kish Free Zone Organization and ECO member states*. <https://akhbarkish.com> [In Persian]
 - *Law on the Administration of Free Trade-Industrial Zones of the Islamic Republic of Iran*. (1993, August 29). Islamic Consultative Assembly (Majles). [In Persian]
 - Maserat, M. (2016, May 21). Differences of mercantilism in Iran and Europe. *Iran Chamber of Commerce, Industries, Mines & Agriculture (ICCIMA) News Portal*. <https://otaghiranonline.ir> [In Persian]

- Moberg, L. (2015). The political economy of special economic zones. *Journal of Institutional Economics*, 11(1), 167–190.
- Mohammadi, S. M. (2019). *Factors of economic underdevelopment of Iran's free zones: A case study of Qeshm Free Zone* [Master's thesis, Shahid Beheshti University]. [In Persian]
- Mohammadi Rad, M. (2008). Iran's economic free zones in the export swamp. *Bank Saderat Iran Quarterly*, (47). [In Persian]
- Office of the Presidential Advisor on Free and Special Economic Zones & Islamic Republic of Iran Customs Administration. (n.d.). *Home*. Retrieved December 12, 2025, from <https://www.irica.ir> [In Persian]
- Panahi, S. (2015). *The role of economic free zones in foreign trade*. Annual Conference on Management and Business Economics. [In Persian]
- Powell, R. (1991). Absolute and relative gains in international relations theory. *American Political Science Review*, 85(4), 1303–1320.
- Research Center of the Islamic Consultative Assembly (Parliament). (2016). *Meta analysis of studies on free zones* (Report No. 15068). Economic Research Directorate. [In Persian]
- Resolutions of the Islamic Consultative Assembly. (2021, May 26). [In Persian]
- Rodrik, D. (2010, January 12). *Mercantilism reconsidered*. Project Syndicate. <http://www.project-syndicate.org/commentary/mercantilism-reconsidered>
- Sadeghi, H., Faramarzi, H., & Khalajzadeh, M. (2020). *An introduction to the political economy of Iran under sanctions*. Noor-e-Elm Publications. [In Persian]
- Sadeghi, M. (2006). The TRIMs Agreement and the legal implications of Iran's accession to it. *Legal Research Journal*, (9), 205-234. [In Persian]
- Samadi, F. (2019). *An analysis of opportunities and threats in the current laws and regulations of free trade zones regarding foreign investment attraction and its impact on export development* [Master's thesis, Payame Noor University]. [In Persian]
- *Second Economic, Social, and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (1995–1999)*. (1995). [In Persian]
- Secretariat of the Supreme Council of Iran's Free Trade Industrial and Special Economic Zones. (n.d.). *Office of Planning, Budget, and Investment*. [In Persian]
- Sell, F. L. (2000). *Chances and risks under mercantilism in interglobal welt*. Mercantilismus and Globalisation.
- *Seventh Economic, Social, and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2024–2028)*. (2024). [In Persian]
- Shirafkan, M. (2011). Examining competitive strategies of free zones with emphasis on the strategic position of Chabahar Free Zone. *Darya va Kashti (Sea and Ship) Quarterly*, (2). [In Persian]

- *Sixth Economic, Social, and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2017–2021)*. (2017). [In Persian]
- Tabnak News Agency. (2021, May 5). *The proposal to establish the Jask Free Zone failed*. <http://www.tabnakhormozgan.ir> [In Persian]
- *The final text of the 20-year Vision Document of the Islamic Republic of Iran*. (2005). [In Persian]
- *Third Economic, Social, and Cultural Development Plan of the Islamic Republic of Iran (2000–2004)*. (2000). [In Persian]
- Transparency Portal of Kish Free Zone Organization. (n.d.). *Plans and programs section (Organization's macro goals)*. Retrieved December 12, 2025, from <https://shafaf.kish.ir/> [In Persian]
- Yelfani, A., Reza Kazemi, F., & Mosaddegh, F. (2016). Examining the effects and consequences of sanctions on foreign investment in Iran and the relationship of the resistance economy to mitigating negative effects of sanctions. *Shabak Journal*, 2(2), 89-106. [In Persian]
- Ziegler, C. E., & Menon, R. (2014). Neomercantilism and great power energy competition in Central Asia and the Caspian. *Strategic Studies Quarterly*, 8(2), 17–41.